

**ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

Κουτσού Σταυριανή

Επικ. Καθηγήτρια, Α.Τ.Ε.Ι.Θ., Τμήμα Διοίκησης Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων,
Τ.Θ. 141, 57400, Θεσσαλονίκη, Ελλάδα
Τηλ. 2310 791335
e-mail: skoutsou@farm.teithe.gr

Νόττα Ουρανία

Επικ. Καθηγήτρια, Α.Τ.Ε.Ι.Θ., Τμήμα Διοίκησης Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων,
Τ.Θ. 141, 57400, Θεσσαλονίκη, Ελλάδα
Τηλ. 2310 791319
e-mail:ournotta@farm.teithe.gr

Σαμαθρακής Βαγής

Καθηγητής, Α.Τ.Ε.Ι.Θ., Τμήμα Διοίκησης Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων,
Τ.Θ. 141, 57400, Θεσσαλονίκη, Ελλάδα
Τηλ. 2310 791438
e-mail:sbagis@farm.teithe.gr

ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Abstract

Rural tourism in Greece is structured around two types of firms: private enterprises and women's rural tourism cooperatives. These two types of firms have played an important role in the development of rural tourism in Greece as well as in the promotion of the social and economic role of women in the countryside. This paper examines the differences between private enterprises and women's cooperatives in a sample of 198 women's private firms and cooperatives. The relevant descriptive statistics show that there are significant differences between the two types of firms both on the level of planning and organization, as well as that of management.

Key words: rural tourism, women's cooperatives, private enterprises

Εισαγωγή

Η ύπαιθρος έχει βιώσει πολύ σημαντικές αλλαγές στη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα με αποτέλεσμα οι συνθήκες που επικρατούν σήμερα να είναι σημαντικά διαφοροποιημένες σε σχέση με αυτές που επικρατούσαν λίγες μόλις δεκαετίες πριν. Οι ραγδαίες αυτές αλλαγές έχουν να κάνουν με τη δραστική μείωση του οικονομικού και κοινωνικού ρόλου του πρωτογενή τομέα για τον πληθυσμό της υπαίθρου. Από το μοντέλο της τομεακής ανάπτυξης της υπαίθρου μέσω της προώθησης του πρωτογενή τομέα, περνάμε στο μοντέλο της πολυτομεακής ανάπτυξής της, μέσω της παράλληλης προώθησης και του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας (Ανθοπούλου Θ. 2005, Καλανταρίδης 2005, Κουτσού κ.α. 2005).

Η διαμόρφωση των νέων συνθηκών της Κοινότητας από τη μια μεριά, αλλά και οι απαιτήσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας από την άλλη, οδήγησαν τόσο τις εθνικές όσο και την ευρωπαϊκή πολιτική σε νέα θεώρηση της ανάπτυξης του

αγροτικού χώρου, σύμφωνα με την οποία επιβάλλεται η διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης και η πολυλειτουργικότητα της υπαίθρου (Ιακωβίδου κ.α. 2006) Στα πλαίσια αυτά, η προώθηση λειτουργιών που εντάσσονται στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας στην ύπαιθρο αποτελούν κυρίαρχο στοιχείο των σύγχρονων αναπτυξιακών πολιτικών και η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας αναδεικνύεται ως ένας σημαντικός άξονας των πολιτικών αυτών.

Τομείς που αποτελούν εύφορο πεδίο ανάπτυξης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο είναι ο αγροτουρισμός και η ανάδειξη τοπικών πολιτισμικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων, μεταξύ των άλλων και η παρασκευή τοπικών παραδοσιακών προϊόντων διατροφής. Η ανάπτυξή τους ευνοείται από τη στροφή των καταναλωτικών μοντέλων του αστικού πληθυσμού: από τη μια μεριά παρατηρείται κορεσμός από το μοντέλο του μαζικού τουρισμού και στροφή προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και από την άλλη στροφή των καταναλωτών προς υγιεινά και παραδοσιακά προϊόντα διατροφής.

Οι νέες αυτές τάσεις αποτελούν τις ευκαιρίες ή/και προκλήσεις ανάπτυξης επιχειρηματικότητας για τον αγροτικό πληθυσμό. Παράλληλα, οι εθνικές και κοινοτικές πολιτικές ενθαρρύνουν, ενισχύουν ή και προκαλούν τέτοιες δράσεις, στα πλαίσια της πολυσυζητημένης πολυλειτουργικότητας της υπαίθρου. Προς αυτή την κατεύθυνση, η ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας θεωρήθηκε ότι αποτελεί ένα μέσο για την ανάπτυξη της υπαίθρου και η σύσταση μικρών επιχειρήσεων ο καταλληλότερος δρόμος για την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας. (Γιδαράκου κ.α. 1998).

Ένας τομέας δραστηριοποίησης των γυναικών στην ύπαιθρο είναι ο αγροτουρισμός, τομέας ο οποίος προσάδει στα χαρακτηριστικά του γυναικείου αγροτικού πληθυσμού. Δύο είναι οι κυρίαρχες μορφές γυναικείας επιχειρηματικότητας στην ελληνική ύπαιθρο: οι μικρές ατομικές επιχειρήσεις και οι συνεταιρισμοί. Και οι δύο μορφές ενθαρρύνθηκαν από πλήθος προγραμμάτων την τελευταία εικοσαετία, τόσο εθνικών όσο και κοινοτικών και ο αριθμός τους ενισχύθηκε σημαντικά.

Στην εργασία αυτή μελετώνται οι δύο αυτές μορφές γυναικείας επιχειρηματικότητας στον αγροτουρισμό και γίνεται συγκριτική ανάλυση σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά τους, την οργάνωση και λειτουργία τους.

Αγροτουρισμός και τοπική ανάπτυξη

Η ανάπτυξη του αγροτουρισμού στις δυτικές κοινωνίες κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών είναι η συνισταμένη δύο κύριων τάσεων: από τη μια μεριά της στροφής των καταναλωτών των αστικών περιοχών σε ό,τι αφορά τις τουριστικές τους εξορμήσεις καθώς και τις διατροφικές τους προτιμήσεις, και από την άλλη των πολιτικών ανάπτυξης της υπαίθρου, οι οποίες κάτω από τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται οδηγήθηκαν σε νέα θεώρηση της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου.

Αναλυτικότερα, από την πλευρά των αστικών πληθυσμών παρατηρείται τα τελευταία χρόνια κορεσμός από το μοντέλο του μαζικού τουρισμού και μια τάση για «επάνοδο στη φύση», «επιστροφή στις ρίζες», «επανανακάλυψη της υπαίθρου» κλπ που εκφράζεται με τις διάφορες μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Αυτή η επάνοδος σχετίζεται με την κρίση και την υποβάθμιση της ζωής στην πόλη και του αστικού μοντέλου ζωής γενικότερα, είναι δε επίσης επίδραση των οικολογικών κινήματων.

Μια άλλη παράμετρος αυτής της επανόδου είναι η αναζήτηση ποιοτικότερων και ασφαλέστερων τροφίμων από τους καταναλωτές, η οποία εντείνεται ακόμη περισσότερο τα τελευταία χρόνια λόγω της διατροφικής κρίσης. Από το «παραγωγιστικό αγροδιατροφικό μοντέλο» της μαζικής παραγωγής φθηνών και τυποποιημένων τροφίμων περνάμε στο «μεταπαραγωγικό διαιτητικό μοντέλο» που προβάλλει την ποιότητα και την υγιεινή διατροφή στη βάση κοινωνικά ανασκευασμένων κριτηρίων» (Ανθοπούλου 2006)Σίτσου, σελ 1.

Από την πλευρά των πολιτικών ανάπτυξης, οι πολιτικές για την τοπική ανάπτυξη στοχεύουν στην αναζωογόνηση των αγροτικών περιοχών δια μέσου στρατηγικών διαφοροποίησης της παραγωγικής βάσης. Σ' αυτό το πλαίσιο οι δράσεις που σχετίζονται με τον αγροτουρισμό και την ανάδειξη τοπικών πολιτιστικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων μέσω, εκτός των άλλων, και της παρασκευής τοπικών παραδοσιακών προϊόντων προωθούνται από τις δημόσιες πολιτικές στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των τοπικών οικονομιών, ιδιαίτερα στις λιγότερο αναπτυγμένες αγροτικές ζώνες και θεωρούνται ως ένας σημαντικός άξονας για την ανάπτυξη των περιοχών αυτών. Για το σκοπό αυτό πλήθος εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων ενθαρρύνουν και ενισχύουν τον αγροτικό πληθυσμό για δραστηριοποίηση στους παραπάνω τομείς.

Από την πλευρά των τοπικών κοινωνιών, η πολιτισμική στροφή της κατανάλωσης δημιουργεί ένα ενδιαφέρον πεδίο δραστηριοποίησης: αγροτουρισμός,

αγροβιοτεχνίες, ιδιότυπα τρόφιμα και γαστρονομίες αποτελούν μια ευκαιρία για επιχειρηματικές δράσεις, οι οποίες αφ' ενός αναδεικνύουν μια περιοχή ως τουριστικό προορισμό, αφ' ετέρου αναδεικνύουν τα τοπικά πολιτισμικά στοιχεία της περιοχής που έχουν να κάνουν με τις τοπικές διατροφικές συνήθειες. Παράλληλα, η ανάπτυξη του αγροτουρισμού σε μια περιοχή, με το δεδομένο ότι οι αγροτουρίστες αναζητούν τοπικά παραδοσιακά προϊόντα, δίνει το συγκριτικό πλεονέκτημα στις επιχειρήσεις της ίδιας περιοχής που ασχολούνται με τον τομέα αυτό, της εξασφάλισης μιας πελατείας για την οποία δε χρειάζεται να ψάξουν αλλού, μέσω στρατηγικών marketing, που θα σήμαιναν αυξημένα κόστη..

Ωπωςδήποτε όμως καταλυτικό ρόλο για την ανάπτυξη τέτοιων δράσεων παίζει ο βαθμός ενσωμάτωσης των εν λόγω αγροτικών περιοχών και επιχειρήσεων στις οικονομίες των αστικών/τουριστικών κέντρων και η γενικότερη όσμωση πόλης-υπαίθρου που γεννά καινοτομίες και στηρίζει τις αγορές των τοπικών προϊόντων. (Ανθοπούλου 2006).

Γυναικεία επιχειρηματικότητα στον αγροτουρισμό

Η ανάπτυξη της υπαίθρου είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ συνδεδεμένη με την επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η ύπαιθρος παρουσιάζει χαμηλή ελκυστικότητα για την ανάληψη και ανάπτυξη επιχειρηματικής δράσης, πολύ περισσότερο στις μειονεκτικές ζώνες (Λαμπριανίδης 2005). Η περιορισμένη επιχειρηματικότητα στην ύπαιθρο σχετίζεται τόσο με τις δομικές της αδυναμίες (έλλειψη υποδομών, εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και κεφαλαίων, μικρό μέγεθος αγορών), όσο και με τις ανεπάρκειες του κοινωνικού περιγύρου (σχετικά χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων, συντηρητισμός και απουσία καινοτόμων πρωτοβουλιών)». (Anthoroulou 2006). Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην ύπαιθρο καθορίζεται από μια σειρά παραγόντων, όπως είναι η πρόσβαση στις κύριες αγορές, η οικονομική βάση της περιοχής, τα κοινωνικά πρότυπα, οι μορφές διακυβέρνησης, ο βαθμός ανάπτυξης του κοινωνικού κεφαλαίου, χαρακτηριστικά τα οποία είναι έντονα διαφοροποιημένα μεταξύ των επιμέρους περιοχών (Λαμπριανίδης 2005).

Στα πλαίσια της ενθάρρυνσης της επιχειρηματικότητας στην ύπαιθρο, οι γυναίκες αποτελούν μία από τις σημαντικότερες ενδογενείς πηγές, ένα εργατικό δυναμικό «σε εφεδρεία» και καλούνται, μέσω των πολιτικών τοπικής ανάπτυξης, να

αναλάβουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, οι οποίες θα αναδείξουν τη δυναμικότητά τους και το ρόλο τους στην αναβάθμιση του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού επιπέδου της υπαίθρου (Ιακωβίδου κ.α. 2006).

Είναι γεγονός ότι ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγικής διαδικασίας και η αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων στη γεωργία προκάλεσαν τη συρρίκνωση του εύρους των παραδοσιακών εργασιών με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση του ρόλου της γυναίκας στον τομέα της παραγωγής. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την ασθενή οργάνωση των εξωγεωργικών δραστηριοτήτων, είχαν ως συνέπεια την απώλεια της επαγγελματικής ταυτότητας της γυναίκας της υπαίθρου (Γιδαράκου, 1999). Ο καταλληλότερος δρόμος για την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας θεωρήθηκε η ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων, εγχείρημα που ενθαρρύνθηκε από πλήθος προγραμμάτων (Γιδαράκου κ.α. 1998). Για τις γυναίκες της υπαίθρου που αναζητούν εργασία, η δημιουργία μιας μικρής επιχείρησης αποτελεί εναλλακτική λύση της ανεργίας και προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να στρέφεται ολοένα και περισσότερο ο γυναικείος πληθυσμός. Η έρευνα των Verheul et al. (2006) δείχνει ότι εκτός από την ανεργία, το κατά κεφαλήν εισόδημα, η λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών, ακόμα και η κουλτούρα μιας περιοχής παίζουν καθοριστικό ρόλο στην απόφαση και επιλογή του τομέα επιχειρηματικής δράσης.

Γνωρίζουμε ότι η επιχειρηματικότητα των γυναικών στην ύπαιθρο είναι εξαιρετικά περιορισμένη τόσο στο γεωργικό τομέα αυτό καθαυτό (γυναίκες αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων), όσο και στο μη γεωργικό (ιδιοκτήτριες ατομικών επιχειρήσεων μεταποίησης και παροχής υπηρεσιών). Ειδικότερα όσον αφορά στις αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων το ποσοστό τους περιορίζεται στο 14% του συνόλου, ποσοστό που σημαίνει όχι μόνο σχετικά μικρό πλήθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων, αλλά και για –κατά βάση– «πλασματική αρχηγία» από τις αγρότισσες. Όσον αφορά στις γυναίκες επιχειρηματίες στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα, στην πλειονότητά τους δραστηριοποιούνται στον τομέα των υπηρεσιών. Πρόκειται κατά κανόνα για πολύ μικρές ατομικές επιχειρήσεις που απαντώνται διάσπαρτα σ' όλο τον ύπαιθρο χώρο (Ανθοπούλου 2006)

Οι δραστηριότητες στον αγροτουρισμό και στον τομέα των αγροτικών προϊόντων αποτελούν μια σημαντική επαγγελματική διέξοδο για τις γυναίκες της υπαίθρου. Με δεδομένα από τη μια μεριά τη μείωση των γεωργικών εισοδημάτων κατά την τελευταία δεκαετία και τη μειωμένη προσφορά μισθωτής εργασίας στην

ύπαιθρο και από την άλλη το κίνητρο για δημιουργία συμπληρωματικών πόρων για το οικογενειακό εισόδημα αλλά και την ανάγκη για επαγγελματική δραστηριοποίηση και κοινωνικοποίηση εκτός νοικοκυριού, και έχοντας ως εφόδιο την «αφειδώς διαθέσιμη» προσωπική τους εργασία, οι γυναίκες επιχειρηματίες αξιοποιούν τοπικούς πόρους και ενεργοποιούν άρρητες γνώσεις και δεξιότητες συσσωρευμένες στο πλαίσιο της οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας»(Anthoroulou 2006).

Στην ελληνική ύπαιθρο η γυναικεία επιχειρηματικότητα εκδηλώθηκε τα τελευταία χρόνια κάτω από δύο κύριες μορφές: την ανάπτυξη μικρών ιδιωτικών επιχειρήσεων και την σύσταση συνεταιριστικών επιχειρήσεων, μικρού κατά κανόνα μεγέθους. Πολλές από αυτές τις επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στον αγροτουρισμό, είτε στον τομέα προσφοράς υπηρεσιών (κυρίως καταλύματα), είτε στον τομέα παρασκευής τοπικών παραδοσιακών προϊόντων.

Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αποτελούν μια ελληνική πρωτοτυπία. Άρχισαν να συστήνονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και ήταν το αποτέλεσμα προσπάθειών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας μέσω επιμορφωτικών σεμιναρίων για ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των αγροτισσών προς την κατεύθυνση ανάληψης επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Οι συνεταιρισμοί αυτοί στηρίχθηκαν πολύ από τοπικούς φορείς, καθώς και από εθνικά και κοινοτικά προγράμματα και ο ρυθμός σύστασής τους ακολούθησε ανοδική πορεία, εμφανίζοντας έξαρση με την εφαρμογή κάθε φορά κάποιου νέου προγράμματος. Μέχρι σήμερα έχουν συσταθεί 110 συνεταιρισμοί, διάσπαρτοι λίγο-πολύ σε όλη την ελληνική περιφέρεια, οι περισσότεροι όμως εντοπίζονται στη βόρεια και νησιωτική Ελλάδα (Κουτσού 2002).

Έρευνες που έχουν γίνει τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό για τη γυναικεία επιχειρηματικότητα στην ύπαιθρο, δείχνουν ότι οι γυναίκες επιχειρηματίες ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 35-45 ετών (Ανθοπούλου 2006, Baygan 2000, Ιακωβίδου κ.α. 2006). Επίσης ότι επιλέγουν δραστηριότητες στον τομέα των «γυναικείων» δραστηριοτήτων (φιλοξενία, παραγωγή τροφίμων, καθάρισμα κλπ), προτιμούν επιχειρήσεις που μπορεί να τις αποφέρουν μικρότερη οικονομική ωφέλεια, αλλά μπορούν να τις εγγυηθούν την ελεύθερη αποδέσμευσή τους, όταν άλλες υποχρεώσεις, άμεσης προτεραιότητας (παιδιά, σπίτι, γεωρική εκμετάλλευση) χρειάζονται την παρουσία τους. Γι αυτόν επίσης το λόγο προτιμούν η έδρα της επιχείρησης να είναι κοντά στο σπίτι ή το ίδιο το σπίτι. Είναι ιδιαίτερα ανασφαλείς, αρχίζουν δειλά και θέλουν να διαπιστώσουν εάν η νέα δραστηριότητα ταιριάζει στην

κατάσταση που βρίσκονται και στο χαρακτήρα τους και εάν διαπιστώσουν ότι δεν ταιριάζει να μπορούν να αποχωρήσουν. Γι' αυτό και δε θέλουν να επενδύουν σημαντικά κεφάλαια, ούτε να δανειοδοτούνται για να μη νιώσουν δεσμευμένες και να μην αναλάβουν μεγάλο οικονομικό ρίσκο. Οι παραπάνω λόγοι εξηγούν το γεγονός ότι στην ύπαιθρο, η πλειοψηφία των γυναικείων επιχειρήσεων δεν είναι δυναμικές και δεν αποβλέπουν στη μεγιστοποίηση των κερδών ή την επέκτασή τους. Πρόκειται κυρίως για μικρές επιχειρήσεις, με πολύ χαμηλά κέρδη, λίγους πελάτες που περιορίζονται στα όρια του οικισμού και στις περισσότερες περιπτώσεις με ανύπαρκτο προσωπικό. Σκοπός είναι το συμπληρωματικό εισόδημα στην οικογένεια και η ύπαρξη απασχόλησης εκτός σπιτιού (Γιδαράκου 2005, Κασιμάτη 2005, Βλάχου 2001, Bock 1999, Harper 1998).

Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκριτική μελέτη ορισμένων από τα παραπάνω χαρακτηριστικά μεταξύ των ατομικών και των συνεταιριστικών γυναικείων επιχειρήσεων στην ύπαιθρο. Η διερεύνηση δηλαδή εάν τα χαρακτηριστικά αυτά και η λειτουργίες διαφοροποιούνται μεταξύ των δύο μορφών επιχειρήσεων.

Μεθοδολογία

Η εργασία αυτή αποτελεί μέρος έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος «Αρχιμήδης» του Αλεξάνδρειου Τεχνολογικού Ιδρύματος Θεσσαλονίκης και συνχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή-ΕΠΕΑΕΚ II. Η συγκέντρωση των δεδομένων της έρευνας έγινε με τη βοήθεια ερωτηματολογίου από δείγμα 198 επιχειρήσεων, εκ των οποίων 124 είναι ιδιωτικές και 74 συνεταιριστικές. Τον πληθυσμό των ιδιωτικών επιχειρήσεων αποτέλεσαν αυτές που έχουν επιδοτηθεί από το πρόγραμμα Leader, ως αγροτουριστικές επιχειρήσεις. Τα στοιχεία παραχωρήθηκαν από τις Αναπτυξιακές εταιρίες όλης της χώρας. Η επιλογή του δείγματος έγινε με επιμελημένη δειγματοληψία, αντί της τυχαίας, δεδομένου ότι θεωρείται αναγκαία η συνεργασία με φορείς πρόθυμους να παράσχουν αξιόπιστα στοιχεία, αφού σε τέτοιου είδους μελέτες προέχει η ποιότητα και ακρίβεια των παρεχόμενων πληροφοριών (House 1992). Η επιλογή των συνεταιριστικών επιχειρήσεων έγινε μέσα από τους καταλόγους της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και ήταν επίσης τυχαία. Οι αγροτουριστικές μονάδες (ιδιωτικές και συνεταιριστικές) του δείγματος προέρχονται από όλες τις γεωγραφικές περιφέρειες της Ελλάδας, καθώς

περιλαμβάνονται 71 επιχειρήσεις από τη Μακεδονία, 47 από τα νησιά, 27 από τη Θεσσαλία, 22 από την Ήπειρο, 18 από την Πελοπόννησο, 7 από τη Θράκη και 7 από τη Στερεά Ελλάδα.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε από τον Ιούνιο μέχρι τον Δεκέμβριο 2005. Όλες οι συναντήσεις έγιναν στο χώρο των επιχειρήσεων ή συνεταιρισμών, έπειτα από τηλεφωνική συνεννόηση με τους υπευθύνους.

Στατιστική ανάλυση

Μετά τη συμπλήρωση και τον έλεγχο των ερωτηματολογίων, ακολούθησε η κωδικοποίηση των ερωτήσεων και η ανάλυση τους με τη βοήθεια του στατιστικού πακέτου “SPSS 10” κατάλληλου για έρευνες όπως η παρούσα (Norusis, 1999). Για τη στατιστική ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν μέθοδοι τόσο της Περιγραφικής όσο και της Συμπερασματικής Στατιστικής. Η στατιστική ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων που συλλέχθηκαν έγινε στη βάση ανεξάρτητων κατηγορικών μεταβλητών που αφορούν σε κοινωνικά κριτήρια ταξινόμησης, όπως η ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης, όσο και σε χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, τόσο των συνεταιρισμών όσο και των ιδιωτικών. Εκτιμήθηκαν οι συχνότητες προτιμήσεων ξεχωριστά για τους συνεταιρισμούς και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις αλλά και κατά επίπεδο των ανεξάρτητων μεταβλητών που προαναφέρθηκαν και για την παρουσίασή τους επιλέχθηκε η μέθοδος των πινάκων συσχέτισης.

Παράλληλα, έγινε έλεγχος ανεξαρτησίας με τη χ^2 κατανομή (Likelihood –ratio χ^2) για κάθε ένα από τα ερωτήματα προτίμησης και σε σχέση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές κατάταξης των ερωτηθέντων (Μπάτζιος 1999, Ζαρ 1999). Στις περιπτώσεις στατιστικής σημαντικότητας, έγινε ανάλυση των “προσαρμοσμένων τυποποιημένων καταλοίπων” (Adjusted Standardized Residuals), των θεωρητικών ως προς τις παρατηρηθείσες συχνότητες που αφορούν τις εξεταζόμενες μεταβλητές (Norusis 1999).

Αποτελέσματα έρευνας

Ατομικά χαρακτηριστικά της γυναίκας επιχειρηματία

Στα ατομικά χαρακτηριστικά των γυναικών επιχειρηματιών μελετήσαμε την ηλικία των υπεύθυνων των ιδιωτικών επιχειρήσεων και την ηλικία των προέδρων

των συνεταιρισμών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το 66,6% των υπευθύνων των ιδιωτικών επιχειρήσεων είναι μικρότερη των 45 ετών, ενώ στις συνεταιριστικές το 45,8% των προέδρων. Αναλυτικότερα, η ηλικιακή ομάδα με τα υψηλότερα ποσοστά και στις δύο μορφές είναι αυτή των 36-45 ετών (41,0% για τις ιδιωτικές, 36,1% για τις συνεταιριστικές). Ωστόσο, ενώ η ηλικιακή ομάδα 25-35 ετών έχει αρκετά σημαντική εκπροσώπηση στις ιδιωτικές επιχειρήσεις (25,6%), στις συνεταιριστικές έχει πολύ μικρή (9,7%). Αντίστοιχα οι μεγάλες ηλικιακές ομάδες έχουν μεγαλύτερη εκπροσώπηση στις συνεταιριστικές επιχειρήσεις σε σχέση με τις ιδιωτικές: 36,1% των γυναικών είναι 46-55 ετών στις συνεταιριστικές, ενώ στις ιδιωτικές είναι μόνο 19,7%. Επίσης 15,3% ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 56-65 ετών στις συνεταιριστικές, ενώ για τις ιδιωτικές το αντίστοιχο ποσοστό είναι 10,3%.

Επίσης μελετήσαμε και τις ηλικίες των συνεταιρισμένων γυναικών, οι οποίες εμφανίζονται σαφώς πιο ηλικιωμένες σε σχέση με τις υπεύθυνες των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι οι ηλικιακές ομάδες με τη μεγαλύτερη εκπροσώπηση είναι αυτές των 36-45 και 46-55 ετών, οι οποίες εκπροσωπούνται με το ίδιο ποσοστό η κάθε μία, 25,3%. Οι επόμενες σε σημαντικότητα ηλικιακές ομάδες είναι η άνω των 55 ετών με 21,9% και αυτή των 26-35 ετών με 20,3%. Τα παραπάνω αποτελέσματα δείχνουν ότι οι νέες γυναίκες της υπαίθρου προτιμούν περισσότερο την ιδιωτική (κυρίως την ατομική) μορφή επιχείρησης, ενώ οι πιο ηλικιωμένες τη συνεταιριστική.

Σε ό,τι αφορά το μορφωτικό επίπεδο των επιχειρηματιών, συγκρίναμε αυτό των προέδρων των συνεταιρισμών με αυτό των υπευθύνων των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Σε γενικές γραμμές είναι χαμηλότερο στους συνεταιρισμούς σε σχέση

Πίνακας 1. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και της ηλικίας της προέδρου ή της υπευθύνου

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες ηλικίας της προέδρου ή της υπευθύνου						Σύνολο
		1. <25 ετών	2. 26-35 ετών	3. 36-45 ετών	4. 46-55 ετών	5. 56-65 ετών	6. >65 ετών	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	0	7	26	26	11	2	72
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	0%	9.7%	36.1%	36.1%	15.3%	2.8%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-0.6	-1.9	-0.4	1.7	0.8	0.1	
2. Ιδιωτικές	Απόλυτη συχνότητα	1	30	48	23	12	3	117
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	0.9%	25.6%	41.0%	19.7%	10.3%	2.6%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	0.5	1.5	0.3	-1.3	-0.6	-0.1	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	1	37	74	49	23	5	189 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	0.5%	19.6%	39.2%	25.9%	12.2%	2.6%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=13,037$, β.ε.=5, $p=0,023$ και είναι $p<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 189 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (95,0% του συνολικού).

με τις ατομικές επιχειρήσεις. Αναλυτικότερα, 28% των προέδρων των συνεταιρισμών είναι απόφοιτες Δημοτικού σχολείου, και 19,8% των υπεύθυνων των ιδιωτικών επιχειρήσεων έχουν το ίδιο μορφωτικό επίπεδο. Σε όλα τα υπόλοιπα επίπεδα εκπαίδευσης (Γυμνάσιο, Λύκειο) οι υπεύθυνες των ιδιωτικών επιχειρήσεων εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά, με εντονότερη τη διαφορά στο επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπου 27,6% των υπεύθυνων των ατομικών επιχειρήσεων είναι απόφοιτες Πανεπιστημίου ή ΤΕΙ, έναντι 11,1% των προέδρων των συνεταιρισμών.

Πίνακας 2. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και του μορφωτικού επιπέδου της προέδρου ή της υπευθύνου

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες μορφωτικού επιπέδου της προέδρου ή της υπευθύνου					Σύνολο
		1. Δημοτικό	2. Γυμνάσιο	3. Λύκειο	4. Παν/μιο ή ΤΕΙ	5. Άλλο	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	28	10	24	8	2	72
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	38.9%	13.9%	33.3%	11.1%	2.8%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	1.9	-0.1	0.3	-1.9	-1.1	
2. Ιδιωτικές	Απόλυτη συχνότητα	23	17	35	32	9	116
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	19.8%	14.7%	30.2%	27.6%	7.8%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-1.5	0.1	-0.2	1.5	0.8	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	51	27	59	40	11	188 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	27.1%	14.4%	31.4%	21.3%	5.9%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=14,233$, β.ε.=4, $p=0,007$ και είναι $p<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 188 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (94,5% του συνολικού).

Χαρακτηριστικά της επιχείρησης

Σε ό,τι αφορά το έτος σύστασης των επιχειρήσεων, και στις δύο μορφές παρατηρείται η ίδια περίπτωση εξέλιξη. Το χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι η έντονη δραστηριοποίηση κατά τη δεκαετία του 1990. Φαίνεται ότι πριν το 1990 η επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, εφ' όσον μόνο το 13,9% των συνεταιρισμών και το 10,2% των ιδιωτικών επιχειρήσεων συστάθηκαν πριν από αυτή τη χρονιά. Αντίθετα, το χρονικό διάστημα 1990-2000 συστάθηκε το 63,9% των συνεταιρισμών και το 71,7% των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η δραστηριοποίηση συνεχίζεται, αν και λιγότερο έντονη, και κατά τα επόμενα χρόνια, όπου το διάστημα 200-2005 συστάθηκε το υπόλοιπο 22,2% των συνεταιριστικών επιχειρήσεων και το 18,1% των ιδιωτικών. Η παραπάνω εξέλιξη του ρυθμού σύστασης των γυναικείων επιχειρήσεων στην ύπαιθρο μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους λόγους. Η μείωση των γεωργικών εισοδημάτων η οποία άρχισε να παρατηρείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 οπωσδήποτε έστρεψε μέρος του

Πίνακας 3. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και της δραστηριότητας της επιχείρησης

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες δραστηριότητας της επιχείρησης					Σύνολο
		1. Τρόφιμα	2. Οικοτεχνία	3. Εστίαση	4. Τουριστικά καταλύματα	5. Άλλο	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	47	12	7	6	2	74
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	63.5%	16.2%	9.5%	8.1%	2.7%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	3.4	0.0	-1.3	-3.0	-0.2	
2. Ιδιωτικές	Απόλυτη συχνότητα	30	20	24	46	4	124
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	24.2%	16.1%	19.4%	37.1%	3.2%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-2.6	0.0	1.0	2.4	0.1	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	77	32	31	52	6	198 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	38.9%	16.2%	15.7%	26.3%	3.0%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=38,473$, β.ε.=4, $p=0,000$ και είναι $p<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 198 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (99,5% του συνολικού).

γυναικείου πληθυσμού σε αναζήτηση τρόπων ενίσχυσης του οικογενειακού εισοδήματος. Από την άλλη μεριά, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, η στροφή των καταναλωτών προς εναλλακτικές μορφές τουρισμού και τοπικά παραδοσιακά προϊόντα παρατηρείται επίσης τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, καταλυτικό επίσης ρόλο γι' αυτή την εξέλιξη έπαιξαν οπωσδήποτε τα εθνικά και κοινοτικά προγράμματα επιδοτήσεων, τα οποία ενισχύουν ιδιαίτερα τη γυναικεία επιχειρηματικότητα στην ύπαιθρο, με έμφαση στον αγροτουρισμό και τα τοπικά προϊόντα ποιότητας.

Σύμφωνα με την έρευνα, σε ό,τι αφορά τον αριθμό των μελών των επιχειρήσεων, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι ατομικές (82,7%), και οι υπόλοιπες ΟΕ (14,2%), ΕΠΕ (2,3%) και ΕΕ (0,8%). Στις συνεταιριστικές επιχειρήσεις ο αριθμός των μελών κυμαίνεται αρκετά: οι περισσότεροι έχουν σήμερα 8-20 μέλη (59,5%), ενώ 16,2% περιορίζονται στο

κατώτερο επιτρεπτό από το νόμο όριο μελών, που είναι τα 7 μέλη. Ο αριθμός των συνεταιρισμών βαίνει μειούμενος όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών: 18,9% έχουν 21-50 μέλη, 4,1% έχουν 51-100 μέλη και ένας (1,4%) πάνω από 100 μέλη.

Πίνακας 4: Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και του προγράμματος χρηματοδότησης

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες προγραμμάτων χρηματοδότησης της επιχείρησης					Σύνολο
		1. Καμία Χρηματοδότηση	2. Leader	3. Εθνικοί Πόροι	4. Ευρωπαϊκά Προγράμματα	5. Δωρεές	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	17	26	18	6	7	74
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	23,0	35,1	24,3	8,1	9,5	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	1,8	-6,7	4,8	1,9	3,5	
2. Ιδιωτικές	Απόλυτη συχνότητα	16	102	3	3	0	124
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	12,9	82,3	2,4	2,4	0,0	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-1,8	6,7	-4,8	-1,9	-3,5	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	33	128	21	9	7	198 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	16,7	64,6	10,6	4,5	3,5	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=58,118$, β.ε.=4, p=0,000 και είναι p<0,05).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 198 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (99,5% του συνολικού).

Ο τομέας όπου δραστηριοποιούνται οι επιχειρήσεις διαφέρει ανάλογα με τη μορφή της επιχείρησης, με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις να δραστηριοποιούνται περισσότερο στον τομέα της φιλοξενίας και λιγότερο στον τομέα των τροφίμων, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει στις συνεταιριστικές. Αναλυτικότερα, οι ατομικές

επιχειρήσεις σε ποσοστό 37,1% διαθέτουν καταλύματα, 24,2% ασχολούνται με την παρασκευή τροφίμων, 19,4% με την εστίαση και 16,1% με την οικοτεχνία. Οι συνεταιρισμοί σε ποσοστό 63,5% ασχολούνται με την παρασκευή παραδοσιακών τροφίμων, 16,2% με την οικοτεχνία, 9,5% με την εστίαση και 8,1% με τη φιλοξενία. Με άλλα λόγια οι ατομικές επιχειρήσεις στρέφονται περισσότερο στον τριτογενή τομέα (56,5%) και λιγότερο στο δευτερογενή 40,3%, ενώ για τις συνεταιριστικές ισχύει το αντίθετο (79,7% στη μεταποίηση και 20,3% στις υπηρεσίες).

Επενδύσεις

Για τις επιχειρήσεις που συμμετείχαν στην έρευνα τα κοινοτικά και εθνικά προγράμματα επιδοτήσεων έπαιξαν καθοριστικό ρόλο είτε για τη σύσταση, είτε για τη συνέχιση της λειτουργίας τους.

Όλες οι ιδιωτικές επιχειρήσεις του δείγματος χρηματοδοτήθηκαν από το κοινοτικό πρόγραμμα Leader (εξ' άλλου αυτό ήταν το κριτήριο επιλογής τους), είτε κατά τη σύστασή τους, είτε αργότερα. Από τους συνεταιρισμούς μόνο 23% δεν ενισχύθηκαν από πρόγραμμα, όμως 43,2% επιδοτήθηκαν από κοινοτικά προγράμματα (35,1% από το Leader και 8,1% από άλλα) και 15% από εθνικά προγράμματα (ΟΑΕΔ και ΕΟΜΜΕΧ), ενώ 9,5% δέχτηκαν δωρεές από τοπικούς φορείς (όπως παραχώρηση κάποιου κτιρίου ή εξοπλισμού), γεγονός που αποτέλεσε επίσης κριτήριο για την ενεργοποίηση των γυναικών.

Τα αρχικά κεφάλαια και των δύο μορφών επιχειρήσεων ήταν χαμηλά, των συνεταιριστικών όμως πολύ χαμηλότερα σε σχέση με τις ιδιωτικές. Το αρχικό κεφάλαιο των μισών περίπου συνεταιριστικών επιχειρήσεων (47,6%) ήταν μικρότερο των 5.000 ευρώ (με σημερινές τιμές), και μόνο 15,9% άνω των 50.000 ευρώ, με συμμετοχή στις ενδιάμεσες κατηγορίες που κυμαίνεται μεταξύ 8% και 16%. Για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις όμως συμβαίνει το εντελώς αντίθετο: περίπου οι μισές (48,6%) ξεκίνησαν με αρχικό κεφάλαιο άνω των 50.000 ευρώ, και τα ποσοστά των επιχειρήσεων μειώνονται στις μικρότερες κατηγορίες κεφαλαίου (19,6% με κεφάλαιο 20-50.000 ευρώ, 15,9% με κεφάλαιο 10-20.000 ευρώ, 9,3% με κεφάλαιο 5-10.000 ευρώ) και μόνο 6,5% των επιχειρήσεων ξεκίνησαν με αρχικό κεφάλαιο μικρότερο των 5.000 ευρώ.

Η δανειοληπτική συμπεριφορά των γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μετριοπαθής και στις δύο μορφές, ιδιαίτερα όμως στους συνεταιρισμούς και συνήθως η συμπεριφορά αυτή σημαίνει και μειωμένη επενδυτική δραστηριότητα. Οι

Πίνακας 5. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και του αρχικού κεφαλαίου

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες αρχικού κεφαλαίου					Σύνολο
		1. <5000€	2. 5001-10000€	3. 10001-20000€	4. 20001-50000€	5. >50000€	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	30	8	10	5	10	63
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	47.6%	12.7%	15.9%	7.9%	15.9%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	6.3	0.7	0.0	-2.0	-4.3	
2. Ατομική ή άλλη μορφή ιδιωτική	Απόλυτη συχνότητα	7	10	17	21	52	107
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	6.5%	9.3%	15.9%	19.6%	48.6%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-6.3	-0.7	0.0	2.0	4.3	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	37	18	27	26	62	170 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	21.8%	10.6%	15.9%	15.3%	36.5%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=47,693$, β.ε.=4, $p=0,000$ και είναι $p<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 170 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (85,4% του συνολικού).

μισές περίπου (50,8%) ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν έχουν συνάψει δάνειο από τράπεζα και από τις συνεταιριστικές το 74,3%. Οι περισσότερες από αυτές τις γυναίκες δήλωσαν ότι «δε χρειάστηκε», ενώ άλλες ανέφεραν το «φόβο της δέσμευσης» και τα «υψηλά επιτόκια» ως λόγους που απέφυγαν τη δανειοδότηση.

Απασχόληση

Σε ό,τι αφορά τις θέσεις εργασίας που εξασφαλίζονται στις γυναίκες μέσω των επιχειρήσεων αυτών, σύμφωνα με τις απαντήσεις των γυναικών, στο 29,7% των ιδιωτικών επιχειρήσεων εξασφαλίζεται απασχόληση για ένα μόνο άτομο, την υπεύθυνη της επιχείρησης. Στο 33,3% των επιχειρήσεων απασχολούνται δύο άτομα, στο 31,5% τρία άτομα, στο 2,7% 6-10 άτομα και στο 2,7% πάνω από δέκα άτομα.

Ωστόσο, το 60% των επιχειρήσεων αυτών δήλωσαν ότι τους παρέχεται βοήθεια από πρόσωπα της οικογένειας (σύζυγος, παιδιά). Στην περίπτωση των συνεταιρισμών

Πίνακας 6. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και απασχολούμενων μελών

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες απασχολούμενων μελών			Σύνολο
		1. <5	2. 6-10	3. >10	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	11	34	28	73
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	15,1%	46,6%	38,4%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-10,9	7,3	6,3	
2. Ατομική ή άλλη μορφή ιδιωτική	Απόλυτη συχνότητα	105	3	3	111
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	94,6%	2,7%	2,7%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	10,9	-7,3	-6,3	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	116	37	31	184 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	63,0%	20,1%	16,8%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=133.890$, β.ε.=2, p=0,000 και είναι p=<0,05).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 184 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (92,5% του συνολικού).

απασχολείται μεγαλύτερος αριθμός γυναικών: στο 15,1% των συνεταιρισμών απασχολούνται μέχρι πέντε γυναίκες, 46,6% απασχολούν 6-10 γυναίκες και 38,4% πάνω από 10 γυναίκες. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι συνεταιρισμοί προσφέρουν απασχόληση σε μεγαλύτερο αριθμό γυναικών της υπαίθρου, όμως η απασχόληση αυτή έχει περισσότερο το χαρακτήρα της υποαπασχόλησης, παρά της πλήρους απασχόλησης, γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις ανταποκρίνεται στις επιθυμίες των συνεταιρισμένων γυναικών.

Με δεδομένο ότι οι δραστηριότητες αρκετών επιχειρήσεων της έρευνας παρουσιάζουν περιόδους αιχμής (τουρισμός, παρασκευή τροφίμων από εποχιακά

αγροτικά προϊόντα) ορισμένες από αυτές χρησιμοποιούν εποχιακό προσωπικό. Από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις οι μισές περίπου (51,3%) δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν, ενώ

Πίνακας 7. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και εποχιακού προσωπικού

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Εποχιακό προσωπικό		Σύνολο
		1. Όχι	2. Ναι	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	59	14	73
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	80.8%	19.2%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	4.4	-4.4	
2. Ατομική ή άλλη μορφή ιδιωτική	Απόλυτη συχνότητα	57	60	117
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	48.7%	51.3%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-4.4	4.4	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	116	74	190 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	61.1%	38.9%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=20.551$, β.ε.=1, $p=0,000$ και είναι $p=<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 190 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (95,5% του συνολικού).

στις συνεταιριστικές επιχειρήσεις που υπάρχει άφθονο διαθέσιμο εργατικό δυναμικό, σε λίγες μόνο περιπτώσεις (20%) χρησιμοποιείται εποχιακό προσωπικό.

Εισοδήματα

Αποτέλεσμα της παραπάνω διαφοροποίησης των δύο μορφών επιχειρήσεων σε ό,τι αφορά τη σύνθεση, τη λειτουργία, την οργάνωση και την επενδυτική τους δραστηριότητα είναι τα εισοδήματα που αυτές εξασφαλίζουν στις ιδιοκτήτριες ή μέλη τους. Έτσι, σύμφωνα με τις δηλώσεις των υπευθύνων γυναικών, το 79,7% των συνεταιριστικών επιχειρήσεων εξασφαλίζει μηνιαίο εισόδημα ανά μέλος χαμηλότερο των 500 ευρώ, δηλαδή χαμηλότερο του βασικού μισθού στη χώρα (ενώ το 33,3% κάτω των 300 ευρώ), το 14,5% 500-1000 ευρώ και 5,8% πάνω από 1000 ευρώ. Αντίθετα, στις ιδιωτικές επιχειρήσεις στο 63,6% των περιπτώσεων το εισόδημα είναι μεγαλύτερο του βασικού μισθού: 32,3% 500-1000 ευρώ, 17,2% 1000-2000 ευρώ και 14,1% άνω των 2000 ευρώ. Ωστόσο, ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό δήλωσε ότι

εξασφαλίζει εισόδημα 300-500 ευρώ και 8,1% εισόδημα μικρότερο των 300 ευρώ. Παρ' όλη την επιφύλαξη για την αξιοπιστία των απαντήσεων αυτών, ωστόσο είναι

Πίνακας 8. Σχέσεις μεταξύ μορφής της επιχείρησης και το μηνιαίο εισόδημα

Μορφή επιχείρησης	Κριτήρια	Κατηγορίες μηνιαίου εισοδήματος					Σύνολο
		1. <300€	2. 301-500€	3. 501-1000€	4. 1001-2000€	5. >2000€	
1. Συνεταιρισμός	Απόλυτη συχνότητα	23	32	10	0	4	69
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	33.3%	46.4%	14.5%	0%	5.8%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	4.2	2.4	-2.6	-3.6	-1.7	
2. Ατομική ή άλλη μορφή ιδιωτική	Απόλυτη συχνότητα	8	28	32	17	14	99
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	8.1%	28.3%	32.3%	17.2%	14.1%	100%
	Τυποπ. υπόλοιπο	-4.2	-2.4	2.6	3.6	1.7	
3. Σύνολο	Απόλυτη συχνότητα	31	60	42	17	18	168 ¹
	Ποσοστό επί του συνόλου της γραμμής (%)	18.5%	35.7%	25.0%	10.1%	10.7%	100%

Σημείωση: Likelihood –ratio $\chi^2=44.022$, β.ε.=4, $p=0,000$ και είναι $p<0,05$).

¹. Τα αποτελέσματα του πίνακα αναφέρονται στους 168 συνεταιρισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις από τις συνολικές 199 επιχειρήσεις (84,4% του συνολικού).

ενδεικτικές και συμφωνούν με τα αντίστοιχα αποτελέσματα σύγχρονων ερευνών στην ελληνική ύπαιθρο για τη γυναικεία επιχειρηματικότητα (Ανθοπούλου 2006, Ιακωβίδου κ.α. 2006, Γιδάρáκου κ.α. 2005).

Συμπεράσματα - Συζήτηση

Τα τελευταία χρόνια η στροφή των καταναλωτών προς εναλλακτικές μορφές τουρισμού αφ' ενός και προς τα τοπικά παραδοσιακά προϊόντα αφ' ετέρου έδωσαν στον αγροτικό πληθυσμό τη δυνατότητα να αναπτύξει επιχειρηματικές δραστηριότητες στους τομείς αυτούς. Η κρίση του γεωργικού τομέα και η γενικότερη οικονομική κρίση και δυσπραγία ωθεί τις γυναίκες της υπαίθρου να αναλάβουν

επιχειρηματικές πρωτοβουλίες στον τομέα αυτό, δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες δραστηριότητες προσάδουν με τις «παραδοσιακές» γυναικείες ασχολίες. Η θέσπιση κοινοτικών και εθνικών προγραμμάτων επιδότησης τέτοιων πρωτοβουλιών υπήρξε καταλυτική για την κινητοποίηση των γυναικών προς αυτή την κατεύθυνση.

Η γυναικεία επιχειρηματικότητα στον αγροτουρισμό εκφράστηκε στην ελληνική ύπαιθρο με δύο μορφές: με τη μορφή των ιδιωτικών επιχειρήσεων και με τη μορφή των συνεταιριστικών. Στην παρούσα έρευνα, όπου μελετώνται και συγκρίνονται οι δύο μορφές, διαπιστώθηκαν διαφορές σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά των γυναικών επιχειρηματιών, καθώς και τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεών τους.

Σύμφωνα με την έρευνα, παρατηρείται ιδιαίτερη κινητοποίηση των γυναικών προς την κατεύθυνση δημιουργίας επιχειρήσεων μετά το 1990, γεγονός το οποίο αποδίδεται εν πολλοίς στις συνθήκες που περιγράφηκαν παραπάνω. Σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά των γυναικών επιχειρηματιών, οι γυναίκες υπεύθυνες των ατομικών επιχειρήσεων είναι νεότερες σε σχέση με τις συνεταιρισμένες γυναίκες και έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Με άλλα λόγια οι νέες σχετικά γυναίκες που αποφασίζουν να συστήσουν μια επιχείρηση προτιμούν την ιδιωτική και ειδικότερα την ατομική μορφή επιχείρησης. Οι πιο ηλικιωμένες προτιμούν τη συνεταιριστική μορφή και οργανώνονται σε ομάδες των 10-20 κυρίως ατόμων.

Οι τομείς στους οποίους δραστηριοποιούνται έχουν άμεση σχέση με τις κλασικές γυναικείες ασχολίες, δηλαδή την παρασκευή προϊόντων διατροφής, το μαγείρεμα, τη φιλοξενία, την οικοτεχνία, όπου αξιοποιούν επαγγελματικά την τεχνογνωσία που απέκτησαν περισσότερο μέσω της οικογενειακής παράδοσης, παρά μέσα από συστηματική εκπαίδευση. Παρατηρείται όμως μια διαφοροποίηση ανάμεσα στις γυναίκες που αποφασίζουν να συστήσουν μια ιδιωτική εταιρία και αυτές που αποφασίζουν να συστήσουν συνεταιρισμό: οι πρώτες στρέφονται περισσότερο προς τον τομέα των καταλυμάτων και της εστίασης (δηλαδή τον τομέα των υπηρεσιών), ενώ οι δεύτερες περισσότερο προς τον τομέα της παρασκευής τοπικών προϊόντων (ιδιαίτερα προϊόντων διατροφής και λιγότερο οικοτεχνίας), δηλαδή τον τομέα της μεταποίησης.

Και οι δύο μορφές επιχειρήσεων αξιοποιούν τα προγράμματα επιδοτήσεων, ωστόσο οι γυναίκες των ιδιωτικών επιχειρήσεων τα αξιοποιούν περισσότερο από τους συνεταιρισμούς. Κάνουν επενδυτικές κινήσεις μικρής κλίμακας και χαμηλού σχετικά επιχειρηματικού ρίσκου, αφού μπορούν να διαθέσουν μικρά κεφάλαια, έχοντας εφόδιο τις εμπειρικές τους γνώσεις και πρακτικές. Ξεκινούν την επιχείρηση

πολύ διστακτικά, περιοριζόμενες σε μικρές έως πολύ μικρές επενδύσεις, γεγονός που είναι ενδεικτικό της ανασφάλειας και επιφυλακτικότητάς τους. Η ανασφάλεια και επιφυλακτικότητα συνεχίζουν να τις κυριαρχούν σε μεγάλο βαθμό και μετά τη σύσταση της επιχείρησης, δεδομένου ότι και στη συνέχεια της λειτουργίας της αποφεύγουν τους δανεισμούς και τις νέες επενδύσεις με το φόβο της «δέσμευσης στις τράπεζες», όπως δηλώνουν. Η συμπεριφορά και η νοοτροπία αυτή είναι ακόμη πιο έντονη στους συνεταιρισμούς, ενώ οι γυναίκες των ιδιωτικών επιχειρήσεων εμφανίζονται πιο δυναμικές και ξεκινούν την επιχείρησή τους με υψηλότερα κεφάλαια σε σχέση με τις συνεταιριστικές, και εμφανίζονται στη συνέχεια πιο τολμηρές.

Η απασχόληση και στις δύο μορφές επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από το μικρό αριθμό θέσεων εργασίας που προσφέρουν. Οι περισσότερες ιδιωτικές επιχειρήσεις απασχολούν ένα έως δύο άτομα. Οι συνεταιριστικές απασχολούν μεγαλύτερο αριθμό, οι περισσότερες έως δέκα, αλλά στην περίπτωση αυτή πρόκειται για υποαπασχόληση, δεδομένου ότι ένα μέρος των γυναικών αυτών απασχολείται παράλληλα και στην οικογενειακή γεωργική εκμετάλλευση.

Επακόλουθο όλων αυτών των λειτουργιών και συμπεριφορών είναι ότι οι γυναικείες επιχειρήσεις στην ύπαιθρο δεν είναι δυναμικές και οι περισσότερες δεν μπορούν να εξασφαλίσουν σημαντικά εισοδήματα στις ιδιοκτήτριές τους. Οι περισσότερες ιδιωτικές επιχειρήσεις εξασφαλίζουν εισοδήματα που κυμαίνονται γύρω στο μισθό του ανειδίκευτου εργάτη ή και λίγο περισσότερο, ενώ οι συνεταιρισμοί εξασφαλίζουν ακόμη χαμηλότερα εισοδήματα, τα οποία έχουν το χαρακτήρα ενός απλού συμπληρωματικού οικογενειακού εισοδήματος.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μορφή του συνεταιρισμού προσιδιάζει περισσότερο στα χαρακτηριστικά και τη νοοτροπία της ελληνίδας αγρότισσας, η οποία δεν είναι πολύ νέα, έχει σχετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και είναι ανασφαλής και διστακτική. Η μορφή της ιδιωτικής επιχείρησης, χωρίς να είναι πολύ μακριά από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, εκφράζει περισσότερο τα πιο νέα ή/και πιο δυναμικά στοιχεία του γυναικείου πληθυσμού της υπαίθρου.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανθοπούλου Θ., 2006, «Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμου. Μια πρώτη εμπειρική προσέγγιση (Περιφέρεια Πελοποννήσου)», Ανακοίνωση στο 9^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΤΑΓΡΟ, Αθήνα 2-4 Νοεμβρίου.
- Anthoroulou Th., 2006, «Savoir-faire alimentaires et dynamiques entrepreneuriales des femmes rurales. Etude locale dans le Péloponnèse (Grèce)», 3ème Colloque International ALTER 2006 « *Alimentation et Territoires* », Jaén, 18-21 Octobre.
- Baygan G., 2000, « Improving knowledge about women's entrepreneurship », paper presented at the 2nd OECD Conference on WOMEN ENTREPRENEURS IN SMEs: Realising the benefits of globalisation and the knowledge – based Economy, 29-30 November, Paris.
- Βλάχου, Χ., 2001, «Επιχειρηματικές δραστηριότητες γυναικών στις αγροτικές περιοχές του νομού Σερρών» Μεταπτυχιακή διατριβή στη σχολή Γεωπονίας, Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας, Ιούνιος
- Γιδάρáκου, Ι., Δημοπούλου Ε., Καζακόπουλος, Λ., 2005, Ιδιοκτησία και επιχειρηματικότητα στον πρωτογενή τομέα» στο «*Επιχειρηματικότητα Γυναικών*» Επιμ. Στρατηγάκη, Μ., , Gutemberg, σελ. 105-139
- Γιδάρáκου, Ι. 1999, «Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση» στο «*Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*», Επιμ. Κασίμης, Χ., Λουλούδης, Λ., Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 189-216
- Γιδάρáκου, Ι., Ξένου, Α., Θεοφιλίδου, Κ., Καζάζης, Ε. 1998, «Επαγγελματική εκπαίδευση – κατάρτιση αγροτισσών: Στόχοι και αξιοποίηση», Εισήγηση στο 5^ο Συνέδριο της ΕΤΑΓΡΟ, Αθήνα, 11-13 Δεκεμβρίου.
- House C., 1992, «Approaches to collecting data on production technologies», in *Costs and returns for agricultural commodities*, Edited by Ahearn M.C. and Utpal Vassavada, Westview Press, pp. 80-88.
- Ιακωβίδου Ο., Κουτσού Στ., Συμεωνίδου Π., 2006, «Χαρακτηριστικά γυναικών επιχειρηματιών στην ελληνική ύπαιθρο», Ανακοίνωση στο 9^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΤΑΓΡΟ, Αθήνα 2-4 Νοεμβρίου.

- Iakovidou, O., Anthopoulos, T., Triantafyllou, K. 1999, «Innovative action of rural women in an up-country region. The case of the women's agrotourism cooperative of Agios Germanos», Paper presented at the Conference: *Gender and Rural Transformations in Europe: Past, Present and Future Prospects*. Wageningen, The Netherlands, 14-17 October.
- Καλανταρίδης, Χ. 2005, «Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας», Εκδ. Πατάκης, Αθήνα.
- Κουτσού Στ., 2000, «Γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί: δυσκολίες διασύνδεσής τους με την τοπική ανάπτυξη», *Πρακτικά 6^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΤΑΓΡΟ*, Εκδ. Σταμούλη, Αθήνα, σσ. 608-618.
- Κουτσού Σ., Ανθοπούλου, Θ. 2005, « Μεταναστευτικές ροές και τοπικά αγροπαραγωγικά συστήματα. Χωρικές και κοινωνικές ανασυνθέσεις στον ύπαιθρο χώρο», Ανακοίνωση στο συνέδριο « *Αγροτική Κοινωνία και Λαϊκός Πολιτισμός*», Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 25-27 Μαΐου
- Λαμπριανίδης, Λ. 2005, «Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας», Εκδ. Πατάκης, Αθήνα.
- Μπάτζιος, Χρ. 1999, *Στατιστική, Τεύχος Α':Εφαρμοσμένη στατιστική στην κτηνιατρική εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη.
- Norusis, M. 1999, *SPSS 9.0:Guide to data analysis*.Prentice Hall, N. Jersey, U.S.A.
- Verheul, I., Van Stel, A., Thurik, R. 2006, «Explaining female and male entrepreneurship at the country level», *Entrepreneurship & Regional Development*, 18:151-183.

